

ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏՅԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆ ՈՒ ԱՐԺԱՆԱՎՈՐ ՀԱՅՆ

ՍՈՒՐԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Բանալի բառեր - ազգային-ազատագրական շարժում, ուսուցիչ, կուսակցություն, գաղափարական պայքար, հիմնադիր, նախաձեռնող, թերթ, հիշողություն, արժանիքներ:

ՆԵՐՄՈՒԹՅՈՒՆ

XIX դարի երկրորդ կեսից թուրքական դաժան բռնատիրության դեմ սկսված հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարը հարուստ է մեկը մյուսին գերազանցող հերոսական էջերով ու դրանք կերտող անմահ հերոսների փաղանգով: Հերոսներ, որոնք սեփական ժողովրդի ազատությանը նվիրաբերեցին ամեն ինչ և անմահացան ու դարձան ազգային լուսավոր հիշողություն: Նկատենք սակայն, որ այդ հերոսները միշտ չէ, որ արդարացի ու անկողմնակալ վերաբերմունքի են արժանացել: Ոմանց մասին լեգենդներ են հյուսվել, երգեր ու պատումներ, հուշեր ու ուսումնասիրություններ գրվել: Նրանք փառաբանվել են ու մեծարվել: Եղել են նաև այնպիսիք, որոնք այդ մեծարվածներից երբեմն նույնիսկ ավելին են արել, սակայն ինչ-ինչ պատճառներով ստվերում են մնացել: Նույնիսկ հետագա սերունդները լավ չեն ճանաչում ու նրանց ազգանվեր գործունեությունից գրեթե տեղյակ էլ չեն:

XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբին հայ ժողովրդի գերխնդիրը օսմանյան տիրապետությունից ազատագրվելն էր: Այդ շրջանի հեղափոխական սերունդը, ոչինչ չխնայելով, պայքարի դաշտ նետվեց հիմնախնդիրը լուծելու: Հերոսական այդ սերնդի ներկայացուցիչներից մեկը հասարակական-քաղաքական և կուսակցական գործիչ, գրող, թարգմանիչ, մանկավարժ Միհրան Տամատյանն (1863-1945) էր, որն իր ողջ գիտակցական կյանքն անմնացորդ նվիրաբերեց թուրքական բռնության ճիրաններից սեփական ժողովրդին ազատելու վեհ գործին:

Հայ պատմագիտության մեջ ազգային-ազատագրական պայքարին Մ. Տամատյանի մասնակցության մասին թեև ժխտ, սակայն անդրադարձեր եղել են¹: Ենթադրում ենք, որ նրան նվիված դեռ շատ ուսումնասիրութ-

---

¹ Այս դեպքում շահեկանորեն առանձնանում է Մ. Տամատյանի կյանքին ու գործունեությանը նվիրված Պ. Տեփոյանի աշխատությունը: (Տեփոեան Պ., Միհրան Տամատեան (1863-1945),

յուններ կգրվեն¹: Նրա՝ գրչի մարդ լինելու, տարբեր պարբերականներում մեծաքանակ հրապարակումներ հեղինակելու իրողության մասին էլ, որ ամբողջովին դուրս էր մնացել ուսումնասիրողների ուշադրությունից, վերջերս աշխատություն հրապարակվեց²: Ժամանակակիցները միաբերան հուշագրում են, որ Բեյրութում, որտեղ հայ համայնքը «հիմնականում կազմված էր արվեստագետներից, մտավորականներից և հատկապես քաղաքական գործիչներից, Տամատյանի ժամանումը մեծ պատվով ընդունվեց: Իսկ ամբողջ քաղաքը նրան «Հայրիկե էր կոչում»³:

Մ. Տամատյանն այն եզակի գործիչներից էր, ով 1920-30-ական թթ. դժվարին ժամանակներում Բեյրութում, որտեղ կուսակցականությունն աստիճանաբար կուսակցամոլության մակարդակ էր տեղափոխվում և այդ հենքի վրա շատերը նույնիսկ իրար չէին էլ բարևում, անկախ կուսակցական պատկանելիությունից նրան հարգում ու այցելում էին ինչպես դաշնակցական, այնպես էլ հնչակյան շատ գործիչներ. «Մեր տան մշտական հյուրերից մեկն էլ Վահան Փափազյանն էր (նրան կոմս էին կոչում)»⁴: Ընդհանրապես, մինչև 1930 թ. երեք կուսակցությունների միջև տեղի ունեցած ընտրությունները, որոնց արդյունքում հաղթեց Ռամկավար կուսակցությունը, ՌԱԿ հիմնադիր-նախագահ, Հայ Բարեգործական ընդհանուր միության տեղի մասնաճյուղի ատենապետ և հայ փախստականների միության ղեկավար Տամատյանը Բեյրութում ակտիվ կյանք էր վարում: Նա հաճախ գրական երեկույթներ էր կազմակերպում և «իբր ակտիվ գործունեությամբ աշխատում էր համախմբել հայկական երեք՝ Դաշնակցական, Հնչակյան և Ռամկավար կուսակցություններին: Հյուրերի մեջ մշտապես ներկա էին ու անբաժան Լևոն Շանթն ու Նիկոլ Աղբալյանը, որոնց կատակով «Շանթ Աղբալյանն էին ասում»⁵:

Պեյրութ, 1964): Ակիլյան Ն., Մեծերէն տասը, «Նոր օր» հրատարակչություն, Լոս Անձելըս, 1990, 180 էջ:

¹ Մոտ ապագայում նախատեսում ենք Մ. Տամատյանին նվիրված մենագրություն հրապարակել:

² **Սարգսյան Ս.**, Միհրան Տամատյանի հրապարակախոսությունը, Ե., «Տիր» հրատարակչություն, 2020, 350 էջ:

³ **Իփեկեան-Ազատեան Ն.**, Հուշեր Միհրան Տամատեանի մասին, Ե., «Տիր» հրատարակչություն, 2018, 72 էջ, էջ 51:

⁴ Նույն տեղում, էջ 53

⁵ **Իփեկեան-Ազատեան Ն.**, նշվ. աշխ., էջ 56-58:

ՏԱՄԱՏՅԱՆԻ ԿՈՐՈՒՍՏԸ ԵՎ ՀԱՅ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այդպիսի հանիրավի կիսամոռացված նվիրյալներից է արևմտահայ ազգային զարթոնքի ու գործնական պայքարի բոլոր փուլերի անխոնջ մասնակից և ակնառու դերակատար Միհրան Տամատյանը: Մարդ, ում մասին է շատ խոսվել, սակայն ուսումնասիրություններ քիչ են գրվել¹: Հետաքրքիր է, որ անհամեմատ առատ են լրագրային հոդվածները սփյուռքահայ պարբերականներում²: Ազատագրական շարժման առաջին սերնդի ամենավաղ ներկայացուցիչներից էր նա: «Ճգնեցեք,-իրավամբ գրում է Վ. Ղազարյանը,-գրել պատմությունը 19-րդ դարու աւարտին եւ 20-րդ դարու սկիզբը Արևմտահայաստանի ու Կիլիկիոյ մեջ ծաւալած ազգային ազատագրական խնդրումներուն եւ շարժումներուն: Ձեր դիմաց պիտի գտնեք անպայման Տամատեանը՝ իբրեւ արձանացեալ խորհրդանիշը մտաւորական հեղափոխականի եւ աննահանջ կազմակերպիչը դիմադրական թէ կամաւորական շարժումներուն»³:

Մարդ-քաղաքացի, ազգային-ազատագրական պայքարի լուսավոր դեմքերից, որի անձի մեջ ամփոփված էր տեսաբան-գաղափարախոսը, կազմակերպիչն ու զենքը ձեռքին մարտնչող ազատատենչ մարտիկը: «Անկասկած որ այսօր աշխարհն աւելի լաւ պայմաններու մէջ պիտի գտնուէր,- իրավացիորեն գրում է ՌԱԿ նշանավոր գործիչ Բարունակ Թովմասյանը,- եթէ Տամատեանի արժանիքներով օժտուած մարդոց թիւը ըլլար մեծ: Արդարեւ անոր կէանքի փիլիսոփայութեան մէջ տիրապետող տարրը մարդկայնութիւնն էր»⁴:

Գործիչ, ով առանց երկնչելու կարողացավ իր հավատավոր սերնդակիցների հետ անվարան դուրս գալ գերիզոր Օսմանյան կայսրության դեմ և առանց երկնչելու պայքարել սեփական ժողովրդի ազատության համար: Խոսել «անցեալ դարու 90ական թուականներէն,-իրավացիորեն նշում է Մ. Տամատյանի ժամանակակիցը,- մինչեւ ներկայ օրերու արեւմտահայ ազգային-քաղաքական և այլ հասարակական շարժումներու և

¹ **Տեփոյեան Պ.**, Միհրան Տամատեան (1863-1945), Պէյրուօ, 1964, «Զարթօնք»ի թերթօն, 240 էջ: Տե՛ս նաև Ակիշեան Ն., Մեծերէն տասը, «Նոր օր» հրատարակութիւն, Լոս Անճելըս, 1990, Սարգսյան Ս., Միհրան Տամատյանի հրապարակախոսությունը, Ե., Տիր հրատարակչություն, 2020, 350 էջ:

² Այդպիսիք շատ են հատկապէս Եգիպտոսի «Արեւ», Բէյրութի «Զարթօնք», ԱՄՆ-ում լույս տեսնող «Ազգ», «Նոր Օր», «Պայքար» և այլ պարբերականներում:

³ Տե՛ս **Տամատեան Մ.**, Իմ յուշերէս, Պէյրուօ, 1985, Ղազարեան Վ., Իբրեւ ներածութիւն Կիլիկեան երագին նաւորդը, էջ 7:

⁴ **Թովմասյան Բ.**, Միհրան Տամատեանի յուշագրութիւնը, ինչպէս սկսաւ եւ ինչու մնաց անաւարտ, տե՛ս «Արեւ» թերթ, 22 օգոստոսի 1970, թիվ 15706:

մեր պատմութեան սա վերջին վաթսուն տարիներու ազատագրական, հասարակական և մտաւորական բովանդակութիւն տուող ռահվիրաներու փաղանգէն վերջին յամեցողէ՛ Մ. Տամատյանի կյանքի ու կատարած ազգանվեր գործունեության մասին, փորձել ճշտել նրա դերակատարության տարողությունը, ուղղակի անհնար կլինի առանց համադրելու և խորությամբ դրանք վերլուծելու: Ավելին, պատմական հեռվից արդէն Մ. Տամատյանի գործունեության ամբողջական նկարագիրը վերհանման ու առանց որևէ բացթողման ներկայացնելու «յանձնառութեան մը լրիւ աւարտումը դժուար թէ յաջողուի որեւէ մէկուն կողմէն»:

Մ. Տամատյանը նախ և առաջ հայ մարդ էր, սեփական ժողովրդի իսկապէս արժանավոր գավակը, որը երիտասարդ «տարիքէն մինչև ալեհեր տարիքը ցուցաբերեց ամբողջական նուիրում, հաւատք մեր ժողովուրդի պայծառ ապագային հանդէպէ՛: Ուներ սթափ միտք, մեծ սիրտ և զգայուն հոգի, որոնք համադրված էին գեղեցիկ, համակրելի առնական ֆիզիկական կազմվածքի տեր մարդու մեջ: Նա հայ ազատագրական շարժման այն սակավաթիվ ռահվիրաներից էր, որ այդ շարժմանն ու ինքն իրեն հավատարիմ մնաց մինչև իր վերջին շունչը: Նա քննող, քննադատող, խորաթափանց և գործնական մտքի տեր հեղափոխական գործիչ ու կազմակերպող ղեկավար էր: Անկաշառելի նկարագրով ուղղամտության, պարկեշտության և ճշմարտության ջատագովն էր, անշահախնդիր ու «անանձնական նուիրումով ազգային կուսակցական օժտուած ղեկավար: Տիպար հայրենասէր մը, մեր ազատագրական շարժման ճիշդ ուղին ըմբռնող և զայն գործադրողէ անձնավորություն»⁴: Մ. Տամատյանի կյանքը լեցուն էր սխրանքներով և ամբողջովին ու անսակարկ նվիրված էր ազգին ու հայրենիքին:

Հայ ազատագրական շարժման լուսապայծառ դեմքերից Մ. Տամատյանը տոկուն նկարագրով, իմաստնությամբ, արդարամիտ ու քաջակորով իսկական հեղափոխական էր, քաղաքական գործիչ, գաղափարախոս, հայրենասէր մտավորական: Ժամանակակիցները միաձայն նշում են, որ նա գերազանցապէս գործի մարդ լինելով հանդերձ նաև պերճախոս էր, խոսքի ու գործի վարպետ: Նա կարողացավ իր նվիրական առաքելությամբ ծառայել բոլոր հնարավոր միջոցներով ու ձևերով: Մի դէպքում մատաղ սերունդ կրթելով, մեկ այլ դէպքում ամեն բոպէ ձեռքակալվելու վտանգն արհամարհելով, գյուղեգյուղ շրջելով ու քարոզչություն անելով, մեկ այլ

¹ **Տեփոյեան Պ.**, Մեր մեծ ծերունին, տե՛ս «Արեւ» թերթ, 29.սեպտեմբերի 1945, թիվ 8145:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս «Արեւ» թերթ, 22 օգոստոսի 1970, թիվ 15706:

⁴ **Թովմասյան Բ.**, Միհրան Տամատեանի յուշագրութիւնը, ինչպէս սկսաւ եւ ինչու մնաց անաւարտ, տե՛ս «Արեւ» թերթ, 22 օգոստոսի 1970, թիվ 15706:

դեպքում ցույց ու միտինգ ղեկավարելով, դիվանագիտական ասպարեզում ազգաշահ գործունեություն ծավալելով, Ազգային պատվիրակության ներկայացուցչի կարգավիճակում¹ Կիլիկիայի հայության դժվարագույն ճակատագիրը² կիսելով ու ստիպված այնտեղ Հանրապետություն հռչակելով իր բոլոր ջանքերն անմնացորդ ներդրեց հայ ժողովրդի ազատության համար պայքարին:

Պայքար, որի առաջին քայլերը միտված էին Օսմանյան կայսրության տիրապետության տակ մի քանի դար հեծող հայությանը դարավոր ընդարմացումից դուրս բերելուն, իսկ հետագայում արդեն վերածվեց գենքի միջոցով թուրքական ու քրդական հրոսակների դեմ զինված մաքառումների: Այդ ամենի կիզակետում գտնվող Մ. Տամատյանը գենքը ձեռքին կռվեց անարգ թշնամու դեմ: Միաժամանակ նա գրչի հատու հարվածներով մերկացնում ու անարգանքի սյունին էր գամում օտար բռնակալներին ու հայ մեծահարուստներին, որոնք ազգային դիմագիծը կորցրած՝ հանուն փողի ու հարստության օտարներից ոչ պակաս կեղեքում էին տառապյալ հայ ժողովրդին³:

Սովորաբար որևէ գործչի մասին ուսումնասիրություն գրելիս նախև առաջ ներկայացնում են նրա կյանքն ու ծավալված գործունեությունը: Քանի որ մոտ ապագայում Մ. Տամատյանին նվիրված ընդգրկուն ուսումնասիրություն ենք հրատարակելու, այդ պատճառով այս հոդվածում խնրո առակա հարցին կմոտենանք մեկ այլ մեկնակետից: Այն է՝ լուսաբանել, թե հայությունն ինչպես արձագանքեց նրա վախճանին և ինչպիսի գնահատանքի խոսքեր հնչեցին նրա հիշատակին, քանի որ դրանք ևս խոսուն վկայություն են նրա ապրած կյանքի և ազգաշահ գործունեության մասին: Ինչպես նաև ապացույց, թե սեփական ժողովրդի ճակատագրում ինչ դերակատարություն է ունեցել և ինչպիսի հետագիծ է թողել նա:

«Ոչ եւս է տիտանեան Տամատեանը, - մեծ ցավով գրում է Եգիպտոսում լույս տեսնող «Արեւէ թերթի Յ. Ա. թղթակիցը, ապա շարունակում, - ՌԱ Կուսակցութեան հիմնադիր-ղեկավարներէն, ա՛ն որ սովոր էինք կոչել մեր Կուսակցութեան Նահապետը: Հայ Ազատագրական շարժման տիտաններից էր Տամատյանը, որ «կը հանդիսանար անոր կենդանի պատմութիւնը - դերակատար էւ հանդիսատես միաժամանակէ: Թէն

---

¹ Ազգային պատվիրակության նախագահ Պողոս Նուբար փաշայի հրամանագիրը Միհրան Տամատյանին Ազգային պատվիրակության լիազոր ներկայացուցիչ նշանակելու մասին, 22 մայիսի 1919, տե՛ս անձնական արխիվ:

² ՀԱԱ, ֆ. 430, ց. 1, գ. 825, թթ. 4-6:

³ Ավելի մանրամասն տես Սարգսյան Ս., Միհրան Տամատյանի հրապարակախոսությունը, Ե., Տիր հրատարակչություն, 2020, 350 էջ:

ութսունամյա ծերունի էր Տամատյանը, «սակայն մտքի եւ սրտի արտակարգ կենսունակութիւնը», այն տպաւորութիւնը կը յորդորէ թէ յաւերժական է անն ու թվում է, թէ սփոփանքի, քաջալերանքի եւ հրճուանքի կենդանի աղբիւրը կը մարի յանկարծ...է¹:

Տամատյանի մահը խոր ցավի մեջ ընկղմեց ոչ միայն նրա ընտանիքին ու գաղափարակից ընկերներին, այլ «Ա՛զգը բովանդակէ: Քանի որ Տամատյանը, ոչ միայն կուսակցական, այլ համազգային, «համահայկական» դէմք մըն էր, ազգային գործիչ, մէկը այն սակաւաթիւ ընտիրներէն, որոնք Պատմութիւնը կը կերտեն²: Վենետիկյան Միախառնեանների այս նախկին սանը, որ դասական հաստատուն կրթություն էր ստացել, «ուսանող եւ ուսուցիչ պիտի մնար մինչեւ իր կեանքին վերջին տարիները: Որնէ թեմայի մասին գրուցելիս (բանասիրական, գրական, գեղարվեստական, քաղաքական, տնտեսական ևլն) նա խոսում էր «արտակարգ հմտութեամբ եւ հեղինակութեամբ, ամենաարդիական, ամենայղկուն, ամենահարազատ աշխարհաբարով մըն³»:

Անձնվեր Տամատյանը, շատ երիտասարդ տարիքում գնաց հայրենի երկիր: Մուշում ու Սասունում աշխատեց իբրև ուսուցիչ: Միննույն ժամանակ՝ «Պերճ Մշեցիէ կամ «Մուշլուէ անունով որպէս հեղափոխական գործիչ, «կը խառնուէր ժողովուրդին, կ'ապրէր անոր տառապագին կեանքը, կ'ընտելանար անոր բարբառին եւ բարքերուն, կ'ուսուցանէր եւ կը յեղափոխէր, կանխապատրաստելով Սասնոյ հերոսանցքերը, կը հնչեցնէր խորխտ «Տաւտրիկէր...: Նրա կյանքի այդ շրջանը՝ 1893 թ., պիտի մնա մեր Ազատագրական պատմության «ամենաշքեղ դրուագներէն մէկը⁴»:

Տամատյանը մեր քաղաքական մտքի բարեշրջության ամենատիպիկ և ուսումնասիրելի օրինակներից էր և բանտից ազատվելուց հետո՝ ավելի լուրջ և հեռատես գործունեության պահանջ զգալով, դառնում է «հիմնադիրներէն մէկը մի Կուսակցութեան, որուն յստակատես եւ սիրուած առաջնորդը պիտի մնար մինչեւ կեանքի վերջէ: Ազգանվեր գործչի բնատուր կարողություններն ու մեծ երազին անմնացորդ նվիրումը դրսևորվեցին նաև Կիլիկիայում, որը նոր փուլ եղավ նրա կյանքում: Ազգային պատվիրակության լիազոր ներկայացուցիչը Կիլիկիայում բուռն կազմակերպական գործունեություն ծավալեց⁵: Օրնիբուն աշխատելով փորձում էր համախմբել տեղի հայությանը և միասնաբար հաղթահարել

¹ «Արև» թերթ, 29.սեպտեմբերի 1945, թիվ 8145:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում:

⁴ «Արև» թերթ, 29.սեպտեմբերի 1945, թիվ 8145:

⁵ ՀԱԱ, ֆ. 430, ց. 1, գ. 807, թթ. 1-3:

ծովածավալ դժվարությունները: Թուրք-ֆրանսիական օրեցօր ընդգծվող մերձեցումների իրավիճակում¹ այլ ելք չտեսնելով, Տամատյանը տեղաբնակ քրիստոնյա մյուս համայնքների հետ դաշնակցած, 1920 թ. օգոստոսի 4-ին Ֆրանսիայի հովանավորության ներքո իր վարչապետությամբ ինքնավար հանրապետություն հռչակեց²: Սակայն թուրքամետ դիրքորոշքում որդեգրած ֆրանսիական իշխանությունները ժամեր անց ռազմուժով ցրեցին այն: Այդ ամենից հիասթափված Տամատյանը հեռանում է Կիլիկիայից:

Շուտով նշանակվում է Մանթաշով ընկերության Բեյրութի մասնաճյուղի տնօրեն: Մինչև 1937 թվականը բնակվում է այնտեղ և «ամենէն հեղինակաւոր քաղաքական առաջնորդը կը հանդիսանայ հոնէ: Իսկ հետագայում տեղափոխվում է Եգիպտոս: Անհանգիստ բնավորության և ազգի ապագայով ապրող գործիչը մինչև վերջին շունչը շարունակում էր «մօտէն հետաքրքրուիլ ազգ. կեանքով եւ ուղղութիւն տալ Ռամկ. Ազատ. Կուսակցութեան, որուն պատկառելի նախագահն էրէ³: Նրա հոգու կորովի ու սիրած գործին անսահման նվիրվածության խոսուն վկայությունն էր նաև այն, որ մահվանից երեք օր առաջ «կը նախագահէր կուսակցական ժողովի մը՝ այնքան պայծառամտութեամբ և կորովով, օր մը առաջ էլ յօդուած գրած էր «Արեւելին և սրբագրութիւնները անձամբ կատարած, որը խորապէս յուզեց կուսակցական եւ բարեկամական- ընկերական շարքերը⁴»:

Ժամանակակիցները նշում են, որ բնությունը շոայլորեն էր օժտել Տամատյանին: Մտքի և մարմնի հազվադեպ ներդաշնակ ու գեղեցիկ արտաքինը դարձրել էին նրան կատարելատիպ անձ. «Պարթեւ ու բարեձեւ հասակ մը, առնագեղ գլուխ մը, ուժեղ, յստակ, հմուտ եւ համայնագէտ միտք մը որ ցվերջ երիտասարդ մնաց ընտիր եւ ազնուական սիրտ մը կը միանային, կը համադրուէին կազմելու համար Տամատեանը, որ մարդ մըն էր բառին ազնուագոյն առումովէ: Բոլորովին էլ պատահական չէր, որ հակասությունների, տարբեր շահերի բախումների կենտրոն և դժվարա-

---

¹ Մուշեղ արքեպիսկոպոսի տեղեկագիրը Կիլիկիայի քաղաքական իրավիճակի, Ֆրանսիայի վարած հակահայ քաղաքականության և հայկական կոտորածի մասին, ՀԱԱ, ֆ. 430, ց, 1, գ. 817, թթ. 19-39:

² **Սահակյան Ռ. Գ.**, Թուրք-ֆրանսիական հարաբերությունները և Կիլիկիան 1919-1921 թթ., Ե., ՀՄՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1970, 324 էջ, էջ 224: Մինչ այդ՝ 1920 թ. օգոստոսի 2-ին «Ֆրանսիայի հովանավորության ներքո» ճիհուն և Սիհուն Միջագետքի ինքնավար «Ռուբինյան հանրապետություն» էին հռչակել դաշնակցականները և գոյություն չունեցող Կիլիկիո Միջագետքի հանրապետություն՝ Հնչակյանները, տե՛ս Կենճեան Ա., Սոցիալ-դեմոկրատ հնչակեան կուսակցությունը և Կիլիկիաեան ինքնավարութեան արտը, Պէյրութ, 1958, 260 էջ, էջ 159-160:

³ Նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում:

հաճ Բեյրութում այդ անձնավեր և անբասիր հանրային գործիչը, «ընդհանուր սեր եւ յարգանք կը վայելէր ի կենդանութեան եւ արդէն իսկ պատմական դէմք մըն էր, իսկ այժմ, յետ մահու, վերջնականապէս կը մտնէ Պատմութեան մէջ այսինքն՝ Անմահութեանն¹:

Մ. Տամատյանի մահվան քառասունքին նվիրված մեկ այլ՝ «Փառք Միհրան Տամատեանի յիշատակին գերընտիր հայ մընէ հրապարակման մեջ նույն հեղինակը՝ նկատի ունենալով Տամատյանին, գրում է, որ համաշխարհային պատմության մեջ սակավաթիվ «սակաւընտիր են դէմքեր, որոնք եթէ լրիւ կերպով չեն մարմնաւորած կատարելութեան ըմբռնումը՝ գէթ շատ հեռու չեն մնացած անկէ, ըլլալով գրեթէ ԿՍՏԱՐԵԼԱՏԻՊԷ²: Այնուհետև պարզաբանում է, որ յուրաքանչյուր մարդ ունի դրական և հոռի կողմեր և հազվագյուտ են լինում նրանք, որոնք մտքի և սրտի այնքան գեղեցիկ հասկոյթուններ են մեկտեղում իրենց մեջ և «անո՛նք են որ կը կազմեն կատարելիութեան մօտեցած մարդիկը: Այդպիսին էր Տամատյանը:

Մեր Ազատագրական շարժման եռուն ժամանակաշրջանը համընկալ Տամատյանի ապրած տարիներին: Նա այդ շարժման «մեծագոյն գործաւորներէն և գործիչներէն եղաւ, իբր հին ու մեծարժէք ժողովուրդի մը մարդավայել կեանքով մը վերապրելու տենչին ու կամքին արտայայտութիւնը³: Շարունակելով, հեղինակն այդ պատմաշրջանում հայ ժողովրդի համար բախտավորություն է համարում այն, որ կատարելության հասնող մի շարք գործիչներ, որոնց թվում նաև Տամատյանը, իրենց ուսերին վերցրին այդ հեղափոխությունը⁴: Այնուհետև հողվածագիրը հարց ու պատասխանի ձևով ներկայացնում է այն բոլոր դժվարին ասպարեզները, որոնցում իրեն լավագոյնս դրսևորեց Մ. Տամատյանը: Ուսուցի՛չ է պէտք հայկական գավառում «տգիտութեան խաւարին գիրկը խարխափող այս ժողովուրդին – ներկա՛յ, կ՛ըսէ երիտասարդ Տամատեանը և ձգելով գեղեցիկ Կ.Պոլսոյ անդորրը և ապահով կեանքը՝ կը մեկնի Տարոն, կը մեկնի Կիլիկիա, հոն ուր կը կանչէ զինքը ձայնը պարտականութեանն⁵:

Հեղափոխական մարտի՞կ է անհրաժեշտ ստրկության մեջ հեծող հայ ժողովրդին՝ որպէսզի իր հոգուց և ձեռքերից ստրկության շղթաները թոթափի, «ահաւասի՛կ եմ, կը ձայնէ Տամատեանը, և կը գտնենք զինքը Սասնոյ սարերուն վրայ, յեղափոխութեան հուրը հոգւոյն մէջ, ռազմի եր-

¹ «Արեւ» թերթ, 29.սեպտեմբերի 1945, թիվ 8145:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում:

⁴ XIX դարի կեսերից սկսված արևմտահայ ազգային-ազատագրական շարժումը հենց սկզբից հեղափոխություն անվանվեց, այնպես որ այս դեպքում այդ բառը դրա դասական իմաստով չպէտք է ընկալել:

⁵ «Արեւ» թերթ, 29.սեպտեմբերի 1945, թիվ 8145:

գերը շրթներուն և ի ձեռին՝ սուր և հրացանե՛: Հայ հեղափոխական կյանքը անհարազատ տարրերից մաքրագործելու և «մեր քաղաքական մտքին և ուղեգծին մէջ յստակութիւն բերելու կարի՞ք կա: Հո՛ն է դարձեալ Տամատեանը»²: Առաջին աշխարհամարտի տարիներին կամավորական շարժո՞ւմ էր պետք նախաձեռնել, «պատրա՛ստ եմ, հայտարարում է Տալուրիկի հեղինակին մարտագոռ և հեղինակաւոր ձայնը: Կիլիկիայում հայութեան շահերը պաշտպանող «քաղաքական ուժեղ և ազդեցիկ վարիչի՞» մը անհրաժեշտութիւնն է զգացվում, Տամատեան դարձել յօժար յանձնառու է և կը փութայ Կիլիկիաէ՛:

Վերջապէս չարախոսված ու վատաբանված Խորհրդային Հայաստանը Սփյուռքի հայութեանը ծանոթացնելու և «սիրելի ընծայելու հրամայակա՞նք կայ, գործիչը և ղեկավարը՝ ի գլուխ Ռամկ. Ազատական Կուսակցութեան, գործի կը լծուի վերստին: Եվ երբ Հայրենիք այցելած առաջին խմբերից մեկի անդամները նրան պատմել էին Հայաստանում իրենց տեսածների մասին, ականատեսի վկայությամբ «վաղեմի յեղափոխականին ծերունի աչուկները երանութեան նշողիւններ կ'արձակէին»⁴:

Տամատեանի մեծ հեղինակության մասին էր խոսում նաև այն իրողությունը, որ երբ մահացավ «ազգային յուղարկավորութիւն կը կատարուէրէ, որին մասնակցում էին ու դամբանականներով ելույթներ ունեցան այնպիսի նշանավոր մտավորականներ, ինչպիսիք էին՝ եգիպտահայ թեմի առաջնորդ Մամբրե սրբազանը, Տամատեանի կուսակցական աշակերտ և երկարամյա գործակից Էօժեն Բաբազյանը, ՌԱԿ Ալեքսանդրիայի ատենապետ Լևոն Մկրտիչյանը, «Արեւիէ խմբագիր Հովհաննէս Արամյանը, ՌԱԿ Եգիպտոսի շրջանային վարչության ատենապետ Համբարձում Գարայանը, Ս.Դ.Հնչակյան կուսակցության կողմից Մանվել Պէյլերյանը և ուրիշներ: Այդ մասին են վկայում նաև Միքայել Նաթանյանի և Բարունակ Թովմատեանի Բէյրութից, Հրաչ Երվանդի ԱՄՆ-ից, Լևոն Աճեմյանի և դոկտոր Թովիչյանի Կիպրոսից և աշխարհի տարբեր մասերից ուղարկված ցավակցական հեռագրերը: Նրա աճյունին Հայաստանից բերված «նուիրական հողէն, որ առնուած էր Հայութեան հինաւուրց մեծ Սրբավայրէն, Ս. Էջմիածնոյ պարտէզէնէ շաղ տրվեց: Ինչպէս նաև մաղթեցին «Հանգի՛ ստ իր յոգնատանջ ոսկորներունէ, մինչև այն օրը, երբ հնարավոր

¹ «Արեւ» թերթ, 29.սեպտեմբերի 1945, թիվ 8145:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում:

⁴ «Արեւ» թերթ, 29.սեպտեմբերի 1945, թիվ 8145:

կղառնար Հայրենիք փոխադրել դրանք, այն հայրենիքը որին իր կյանքն անմնացորդ ընծայաբերել էր Տամատյանը¹:

Ալիշանյան հայրենապաշտության հուրով նրբավարտ ներդաշնակությամբ շաղախված և Մեսրոպյան առաքելության սրբազան ներշնչանքով տոգորված մտավոր մշտանորոգ թարմությամբ նա ապրեց զարգացական բոլոր փուլերը: Շարունակական ինքնակրթությամբ իր անձն ու կյանքը բովանդակալից դարձրեց և բազմաբեղուն մի ամբողջություն: Ազգային Մեծ Երազի տեսիլները դեռ պատանեկան տարիքից նրա մեջ ձևավորեցին վեհանձնություն և նա առաքելական հավատարմությամբ Ծերենցի ու Փորթուգալյանի նման նետվեց աշխարհի կողմից լքված հայրենի երկրում տիրապետող գերության և տգիտության չարիքների դեմ հակազորձելու: Եվ այդ ճանապարհին շուտով նա ազատագրական գաղափարների խտացած ոգու առաքյալը դարձավ: Այդ մեկնակետից հետո շնորհիվ լուսավորության և ազգային ազատագրական բնագավառներում ծավալված իր հանրային գործունեության և անբասիր նկարագրի՝ դարձավ կայացած մարտիկ: Իսկ հետագա տարիներին մտավոր հասունությունն ու փորձառական իմաստությունը նրան դարձրին ավելի հարուստ և ավելի իրատես քաղաքական մտածող և հասարակական գործիչ:

Իբրև բարոյական ուժեղ անհատականություն, իբրև լեզվագետ և խոհուն մտավորական, իբրև հանրային ողջամիտ գործիչ և քաղաքական մտքի կրող, ազգային ծառայության տարբեր ասպարեզներում Տամատյանն իր հայրենանվեր ամբողջությունը անվեհապահորեն և առանց սակարկության նվիրաբերեց իր ժողովրդին: Նրա բեղուն կյանքը եղավ առաքելական նվիրում, իր նկարագիրը՝ անխոցելիորեն անբասիր, իր ողջամտությունն ու ուղղամտությունը՝ անկաշառելի: Բացառապես նրա ժողովրդական էսն էր, որ իրեն հոգեկան բովանդակություն էր տալիս: Միտքը բազմակողմանի զարգացումով ընդլայնած անհատականություն էր: Նրա մոտ հայրենասիրությունը պաշտամունքի աստիճանի էր, իսկ պայքարելու տոկունությունը՝ անխախտելի: Շատ քիչ էր սխալվում: Որպես բարեկամ՝ վստահելի էր և հանդուրժող, սակայն ճշմարտասիրությունից միշտ անբաժան էր: Ժրաջան այս ուխտյալը մնաց միշտ պատնեշի վրա և ընկավ գրիչը ձեռքում:

Իբրև ամուսին և ընտանիքի հայր՝ իմաստուն գործանքի աղբյուր դարձավ իր ամբողջ կեանքում¹: Մարդկային լավագույն ընդունակությո-

---

¹ «Արեւ» թերթ, 17 օգոստոսի 1945, թիվ 8108:

յունների ներդաշնակ և գեղեցիկ ամբողջություն էր: Հայրենիքին անմնացորդ նվիրումի և ծառայելու շնորհիվ նա դարձավ իր ապրած ժամանակաշրջանի սակավաթիվ անհատականություններից մեկը: Գալիք սերունդները, որպես անվերապահ նվիրումի և իբրև ներշնչանքի աղբյուր, շատ ուսանելի նյութ կարող են քաղել նրա կյանքի պատմությունից: Կյանք, որն անկասկած շատ կուսումնասիրվի և որևէ մեկին հազիվ թե հաջողվի ամբողջովին սպառել այն: Այդ գործում հատկապես կարևոր աղբյուր են նրա հուշերը և Կիլիկյան անցքերը, որոնք, իբրև վստահելի աղբյուր, իրենց անհրաժեշտ նպաստը կբերեն մեր ազատագրական պայքարի պատմության ուսումնասիրության գործում: Նրա վճիտ աչքերի «վշտալի մթագնությունը որ կուգար իր հոգիին անգոհական պարունակէն՝ ի յուշ իր անձին անանջատ ցեղին ողբերգական ապրումներուն: ...հպարտ սակայն մտերմական դէմքը որ իր գոյառած հայրենիքին արեւաշող յառնումովն ու իր Մեծ Երազին իրագործման հաւաստիքովը կը պայծառափայլէրե՞:»

Միհրան Տամատյանի մահը մեծ կորուստ էր հայ ժողովրդի համար. «Մեծապէս յուզուեցան բոլոր անոնք որ իմացան այս մեծ Հայուն, անբասիր մարդուն և անվեհեր կուսակցականին անհետացումը, -գրում է ժամանակակիցը³: Նրա՝ մարդու, հայի և կուսակցականի արժանիքների մասին դեռ շատ է գրվելու: Այդ «յալիտենական երիտասարդ բարի ծերունինն ու ազգային նվիրյալն իր առողջ դատողություններով, աշխատասիրությամբ, անկողմնակալությամբ, ընկերասիրությամբ, զվարճախոսությամբ և սրամիտ խոսքերով գրավում էր շրջապատի մարդկանց: Նրա բարի հայրական դէմքը, ճերմակած լուսապսակ մազերը, անուշ ժպիտը, խրոխտ, կորովի ու կայտառ պահվածքը վարակիչ էր, ոգևորող: Կարճ ասած՝ նա ուներ առաջնորդի բոլոր հատկությունները և իրականում եղավ առաջնորդ:

Տամատյանը նաև նախաձեռնող էր, կազմակերպիչ: Նրա նախաձեռնությամբ 1915 թ. Եգիպտոսում հիմնվել էր «Արեւե թերթը: Հետագայում էլ՝ Բեյրութի «Զարեհ Նուպարե ակումբի հենքի վրա սկսեց հրատարակվել «Զարթօնքե օրաթերթը⁴: Այստեղ էլ Տամատյանն առանձնացավ իրեն

¹ Նրա ընտանիքին նվիրվածության և երեխաներին ու թոռներին անմնացորդ սիրելու մասին առանձնահատուկ գորովանքով է հուշագրել իր թոռնուհին, տե՛ս Իփեկեան-Ազատեան Ն., Հուշեր Միհրան Տամատեանի մասին, Ե., «Տիր» հրատարակչություն, 2018, 72 էջ:

² **Տեփեյան Պ.**, Մեր Մեծ ծերունին, տե՛ս «Արեւ» թերթ, 29.սեպտեմբերի 1945, թիվ 8145:

³ **Վարժապետյան Ս.**, Միհրան Տամատեան եւ երիտասարդութիւնը, տե՛ս «Արեւ» թերթ, 29.սեպտեմբերի 1945, թիվ 8145:

⁴ Լույս է տեսնում 1937 թվականից Բեյրութում: Հիմնադիրներ՝ Միհրան Տամատյան և Հովսեփ Մեքսեյան: Արտոնատեր և առաջին պատասխանատու տնօրէն՝ Բարունակ Թովմայան: Ստեղծման օրից առաջին խմբագիրն է եղել Վահան Թեքեյանը:

հատուկ հավերժ երիտասարդական ավյունով ու աշխատասիրությամբ: Առույգ էր, կայտառ և գործունյա: Չնայած երբեմն հիվանդ էր լինում և վիրավոր ոտքը հաճախ նեղում էր, սակայն միշտ գործունեության առաջին շարքերում էր: Մեծահոգի հայր եթե իր գաղափարական հակառակորդի մոտ արժանիք էր տեսնում, ընդունում էր այն և գնահատում: Միշտ զոհաբերությունների պատրաստ խիզախ պայքարողը «հանրային գործութիւնը իրեն համար երկրորդ կրօնք մը ըրած էրե՛: Ազնիվ էր, համեստ, խուսափում և կաշկանդվում էր ծափահարվելուց: Երբեք ուղղակի կերպով կուսակցական քարոզչություն չէր անում, այլ ջանում էր իր բարոյական կերպարով օրինակ ծառայել, քան խոսքերով. «առաքեալ մըն էր Տամատեան ճշմարիտ մը բոլոր յատկութիւններով օժտուած, որու միակ նպատակն էր ժողովուրդին ճշմարիտն և բարին ցոյց տալ: Իրեն համար ... մենքը պէտք էր տիպար և օրինակելի ըլլարե՛:»

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ինքնաբոխ սկսված ֆիդայական շարժումը տվեց նվիրյալների մի ողջ սերունդ: Դրանցից մեկը հեղափոխական և կուսակցական նշանավոր գործիչ Միհրան Տամատյանն էր:

2. Որպես ուսուցիչ աշխատելով Տարոն-Սասունում իր մասնակցությունն ունեցավ գավառահայությանը լուսավորելու և դարավոր ընդարմացումից դուրս բերելու գործում: Ազատագրական պայքարը կազմակերպելու նպատակով նա անդամագրվեց Հնչակյան, այնուհետև համահիմնադիրը դարձավ Վերակազմյալ, ապա Սահմանադրական, իսկ այնուհետև Ռամկավար Ազատական կուսակցություններին:

3. Որպես Ազգային պատվիրակության լիազոր ներկայացուցիչ մեծ ջանքեր գործադրեց կիլիկիահայության խնդիրները լուծելու համար, սակայն եվրոպական երկդիմի պահվածքի արդյունքում չհաջողեց:

4. Հետեղեռնյան դժվարին տարիներին ամեն ջանք գործադրեց և գաղափարակից ընկերների հետ լուրջ հաջողություններ ունեցավ հայապահպանության գործում:

5. Նրա կորուստը սգաց ողջ հայությունը, ինչը վկայում էր նրա մեծ վաստակի և սեփական ժողովրդին անմնացորդ նվիրված լինելու մասին:

---

¹ Տարիներ առաջ Մ. Տամատյանի թոռնուհին՝ Նորա Իփեկյան-Ազատյանը և նրա ամուսին վաստակաշատ մտավորական Երվանդ Ազատյանն իրենց տանը գտնվող ընտանեկան արխիվն ու մասունքները վստահել են տողերիս հեղինակին: Հոգվածում որոշ նյութեր քաղված են այդտեղից, որն անվանված է Անձնական արխիվ և էջակալված չի:

² Անձնական արխիվ:

Сурен Саргсян, Мигран Таматян деятель и достойный армянин - Армянская национально-освободительная борьба против турецкой диктатуры начавшаяся со второй половины XIX века, богата героическими страницами и создавших их красотой бессмертных героев. Герои, которые подарили свободе собственного народа все, обрели бессмертие и стали светлой национальной памятью. Одним из выдающихся деятелей этой борьбы был Мигран Таматян. Он принимал деятельное участие в важном деле воспитания молодого поколения и воспитания в духе свободы. В случае необходимости он с оружием в руках боролся против турецкой диктатуры. Таматян был также активным и бескомпромиссным бойцом идеологической борьбы, верующим партийным. Вначале вступив в Гнчакскую партию, затем он стал Вераказмял, затем Сахманадракан рамкавар, а в конце-одним из соучредителей и руководителей партии Рамкавар-Азатакан. Мигран Таматян обладал лучшими человеческими качествами, организационными возможностями и полностью посвятил себя своему народу. У него была и честная и острая ручка. Был инициатором, ищущим и добрым. Благодаря своим патриотическим делам, добродетельному и честному поведению, а также благоразумию и беспристрастности Таматян пользовался большим уважением как во время жизни, так и после смерти: Поэтому его смерть воспринимался и рассматривался как общенациональная потеря.

Suren Sargsyan, Mihran Tamatyan is an activist and a worthy Armenian - The Armenian national liberation struggle, which began in the second half of the XIX century against the Turkish dictatorship, is rich in heroic pages and the beauty of immortal heroes. Heroes who gave everything to the freedom of their own people, gained immortality and became a bright national memory. One of the outstanding figures of this struggle was Mihran Tamatyan. He took an active part in the important task of educating the younger generation and educating them in the spirit of freedom. If necessary, he fought with arms in his hands against the Turkish dictatorship. Tamatyan was also an active and uncompromising fighter of the ideological struggle, a believer in the party. First joining the Gnchak Party, then he became a reorganized, then Constitutional Ramkavar-Azatakan, and in the end - one the co-founders and leaders of the Ramkavar-Azatakan party.

He is endowed with the best human qualities, organizational capabilities and has fully devoted himself to his people. He also had an honest and sharp pen. He was an initiator, searching and kind. Thanks to his patriotic deeds, virtuous and honest behavior, as well as prudence and impartiality Tamatyan was

highly respected both during his life and after his death: Therefore, his end was perceived and viewed as a nationwide loss.

Ուղարկվել է խմբագրություն 10.03.2022թ.
Գրախոսվել է 17.03.2022թ.
Ստորագրվել է տպագրության 25.03.2022 թ.